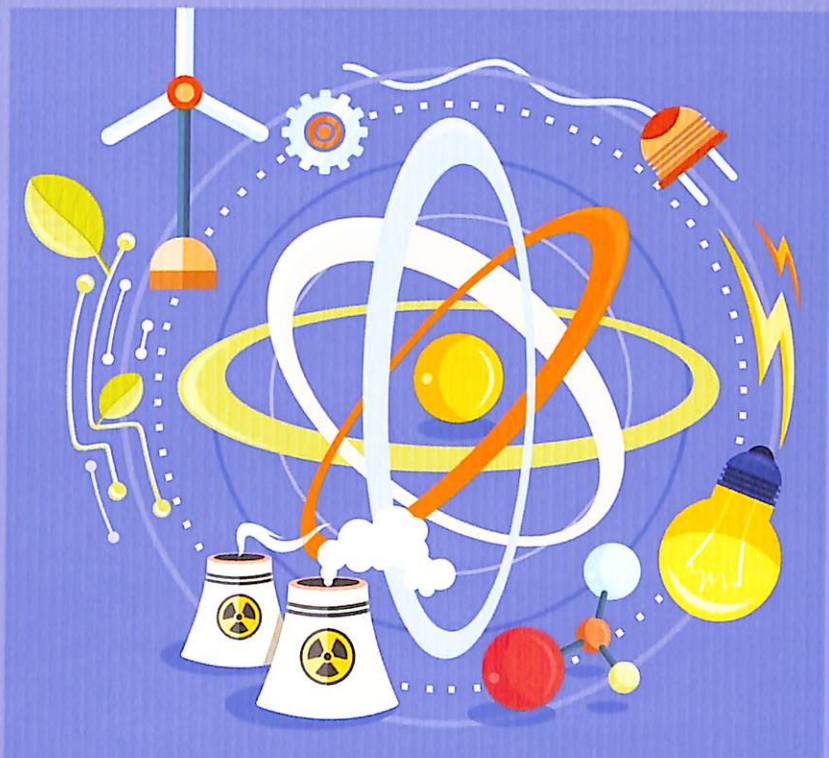

С. Р. ДЎСТОВ

IV СИНФДА ТАБИАТШУНОСЛИККА
ДОИР ТУШУНЧАЛАРНИ
ЎЗЛАШТИРИШДА ФАНЛАРАРО
АЛОҚАДОРЛИК

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ
ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

С. Р. ДЎСТОВ

IV СИНФДА ТАБИАТШУНОСЛИККА
ДОИР ТУШУНЧАЛАРНИ
ЎЗЛАШТИРИШДА ФАНЛАРАРО
АЛОҚАДОРЛИК

Услубий қўлланма

ТОШКЕНТ
«ТАФАККУР»
2018

УЎК: 94(575). 5
63. 3(54)
А-28

*Услубий кўлланма Термиз давлат университетининг
Илмий-услубий кенгаши томонидан нашр этишига тавсия
қилинган. (Баённома № 3, 2018 йил 7 ноябрь).*

С.Р. Дўстов.

IV синфда табиатшуносликка доир тушунчаларни ўзлаштиришда фанлараро алоқадорлик. Услубий кўлланма. С.Р. Дўстов. – Т.: “Tafakkur nashriyoti”, 2018. – 32 б.

Масъул мухаррир:

Ю. Ғ. Махмудов, педагогика фанлари доктори, профессор.

Тақризчилар:

*Н. Ж. Исақулова, педагогика фанлари доктори, профессор;
М. Мухлибоев, педагогика фанлари номзоди, доцент.*

Мазкур услубий кўлланмада IV синфда табиатшуносликка доир тушунчаларни ўзлаштиришда фанлараро алоқадорлик муаммоси ҳақида мулоҳаза юритилган.

ISBN-978-9943-22-338-7

© «Tafakkur», 2018

КИРИШ

Экологик билимлар ва маданият бир шахсда эрта ёшдан бошлаб ҳосил бўлади. Бу борада бошланғич синф ўқувчиларининг экологик билими катта. Шу боис малаканинг асосий мақсади бошланғич синф ўқувчиларининг мавжуд экологик таълимини таҳлил қилиш, уни “Атрофдаги дунё” курсини ўрганиш ва ушбу мавзу билан боғлиқ ижтимоий-педагогик муаммоларни таҳлил қилиш.

Ўқитувчи ўқувчиларга табиатни ўргатиш орқали уларни узлуксиз таълим ва амалий фаолият учун зарур бўлган билим, кўникма, малака ва компетенциялар билан қуроллантирибгина қолмасдан, балки дунёқараши, иродаси, тавсифини шакллантиради. Ақлий қобилиятларини ривожлантиради. Шунга кўра, унга табиатшунослик фанини ўқитишнинг шакл ва методларини ишлаб чиқади. Мактабда табиатшунослик фанининг турли соҳаларининг қисқартирилган тавсифи эмас, балки унинг методик жиҳатдан танланган, тизимлаштирилган элементлари.

Табиий қуроллар-табиат жисмлари. Улар ўрганилаётган мавзулар тўғрисида, ўқувчиларда табиат ҳақида тушунчалар ҳосил бўлишига имкон яратади. Сабаби синфда жонли табиатни ўрганиш учун турли хил хона ўсимликлари ҳамда ўз жойларининг дарахтлари учун хос бўлган барглар, гуллар, мева ва уруғлар бўлиши мумкин. Табиатшунослик дарсларида табиат бурчагида ўстирилаётган ўсимликлардан, шунингдек, гербарий ва экскурсиядан олиб келинган ўсимликлардан фойдаланилади. Шунингдек, табиий объектлардан ҳайвонларни ўрганишда ҳам фойдаланса бўлади. Гигиеник кўникмаларни янада ривожлантириш учун мактаб билан оила алоқасини мустаҳкамлаш лозим. Бунда ота-оналар уртада са-

Ўқитувчи ота-оналарни ўз ўқувчиларининг санитария-гигиена жиҳатдан тарбиялаш соҳасидаги ишлари билан таништириши ва эътиборни муҳим нима-ларга қаратиш кераклиги зарур.

Материалнинг бу таъминланиши бошланғич синф ўқувчиларининг табиатшунослик фани асосларини биринчи навбатда атроф-муҳит объектлари ва ходисаларини ақс эттирувчи ва улар ўртасидаги алоқаларни очиб берувчи оддий табиий объектлар, кейин эса янада мураккаблари билан ўрганиши билан изоҳ-ланади. Изчил жорий этиш жараёнида олиниши мумкин. Бу билан табиатшуносликни ўқитишда мунтазамлик тамойили амалга оширилади.

Мунтазамлик, яъни ўқитишнинг тизимлилиги билимларни тақдим этишда муайян тизимга амал қилишдан ташқари, амалиёт билан алоқанинг турли шакллари амалга оширишни назарда тутди. Жумладан: 1) назарий табиатшунослик билимларини кузатиш ва ўрганишга қаратилган қизиқарли ўйинлар; 2) атрофдаги ҳаёт ва қурилиш амалиёти; 3) меҳнат тарбияси ва ижтимоий фойдали меҳнат; 4) мактабгача таълим муассасасида меҳнат ва самарали меҳнат билан боғлиқликни назарда тутди.

Табиатни ўқитиш методикаси ўқитувчининг тайёргарлигидан тортиб, ўқув материални ўзлаштириш натижаларигача бўлган барча ўқитиш жараёнларини, жумладан, синфдан, уйдан, дарсдан ташқари ишларни ҳисобга олишни ўз ичига олади. Ўқув амалиётини комплекс ўргатиш ва натижаларни креатив умумлаштириш асосида ўқитишнинг ўзига хос қонуниятлари белгиланади ва уни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари ишлаб чиқилади. Масалан, ўрганилаётган нарсаларни бевосита қабул қилиш қонуни асосида табиатшунослик фанини ўқитиш учун аниқ чора-тадбирлари ишлаб чиқилади.

Маъруза якунида ўқитувчи табиатни муҳофаза қи-

қай даражада қайгуриши, Ўзбекистон Конституциясида ўз ифодасини топган табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида ўқувчиларга ўргатишлари зарурлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Бу бошланғич синф ўқувчиларини маънавий-ахлоқий тарбиялаш, ватанпарварлик туйғуси, инсон ва табиат ўртасидаги оқилона муносабатларни ўрнатиш тизимида катта аҳамиятга эга.

ТУШУНЧАЛАРНИ ЎЗЛАШТИРИШДА ФАНЛАРАРО АЛОҚАДОРЛИК

Экологик компетенцияларни олиш жараёнида IV синф ўқувчиларига экологик фикрлаш, экологик маданият ва экологик тафаккурнинг асоси сифатида аста-секин шаклланади, бу эса ўз навбатида интеллектуал ва маънавий-ахлоқий шахсни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ақлли, саводли, экологик жиҳатдан компонентли ва юқори ахлоқий инсон экологик инқирознинг глобаллигини тушуниш ва баҳолаш ва табиатдаги хатти-ҳаракатлари ва бошқа одамларнинг хатти-ҳаракатлари учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бўлади.

Умумтаълим мактабларининг I-IV синфларида ўқитиладиган “Аτροφимиздаги олам” ва “Табиатшунослик” дарсликларини танлаб олишдан мақсад физика ва астрономия фанларидан яратилган дарсликлар мавзуларида ушбу дарсликлардаги кўплаб мавзуларни такрорлаш, “Табиатшунослик” дарсликларини танлашдан иборат. кимё, биология, география ва уларнинг таълим мазмунининг деярли такрорланган ва изчил мазмунини таҳлил қилиш. Педагогик таҳлилда “Аτροφимиздаги олам” ва “Табиатшунослик” фанларидан ўн нафар, академик лицейлардан ўн нафар физика ўқитувчиси бевосита иштирок этди.

“Аτροφимиздаги олам”, “Табиатшунослик” дарсликларида мавзуларнинг кўплиги ва такрорланиши таълим сифатига салбий таъсир кўрсатаётганини кўриш мумкин. Масалан, “Қуёш”, “Ой”, “Ер-сайёра”, “Ер ҳаракати”, “Юлдузлар”, “Қуёш”, “Сайёралар”, “Қуёш системасида”ги бошқа осмон жисмлари ҳақидаги мавзулар I-II синфларда ва синфлар учун

III синфларга киритилган. IV синфларда “Сув”, “Сув ҳавзаларининг музлаши”, “Сув-ҳаёт манбаи”, “Ер усти ва Ер ости сувлари”, “Сув хоссалари”, I-II синфларда теварак-атрофимиздаги сув ҳавзалари ҳақидаги мавзулар ва III-IV синфлар учун тайёрланган табиатшунослик дарслигидаги мавзулар. I-II синфларда ва IV синф учун тайёрланган табиатшунослик дарслигида теварак-атрофимиздаги дунёнинг йил фасллари ҳақида такрорланиши мумкин.

Табиатшуносликка доир тушунчаларни ўзлаштиришда фанлараро алоқадорлик катта аҳамиятга эга. Фанлараро алоқалардан мунтазам фойдаланиш болаларни илгари олинган билимлардан фойдаланишга, барча турдаги таълим фаолиятдан мантиқий алоқаларни ўрнатишга ўргатади.

Фикрлаш фаолияти кучланишини талаб қилувчи топшириқлар - кўргазмали қурол, тарқатма материаллардан фойдаланиш билан, дарслик бўйича мураккаб бўлмаган топшириқ ва машқларни бажариш билан алмашилиши лозим. Табиатшунослик дарслари самарадорлигини ошириш учун унга тайёрланишда унинг ташкилий тузилишини, структурасини аниқ ўйлаб олиш, амалий топшириқларни бажаришдан кейин, албатта, шахсий гигиена қоидаларига риоя қилиш, қўл ва юзни ювиш, кийимни тоза тутиш, у ерда ишлатилган қурол ёки приборларни тозалаб, ўз ўрнига қўйиш, иш столини йиғиштириб, саранжомлаб қўйиш, юмушлари ҳам кундалик ҳаёт давомида ўргатилиб борилади ва улар ўқувчилар онгида шартли рефлекслар тарзида муҳрланиши лозим.

Тушунчалар мазмунини билган ҳолда, ўқитувчи ўқувчилар билимини уларнинг таркибий элементларига кўра, ҳолисона баҳолай олади.

Тушунчаларни ўзлаштиришнинг қадрини билиш ўқитувчига ўқитишнинг боришини тушунишга, би-

лимларни ўзлаштириш жараёнини тўғри йўналтиришга ёрдам беради. Тушунчаларни фарқлаш орқали ўқитувчи тегишли методик усулларни танлайди ва қўллайди.

Борлиқнинг олий маҳсули бўлган инсон қиёфаси ўз ақл-заковати билан ўзини ҳимоя қиладиган мустақил, эркин шахс сифатида яратилган. Шу сабабли, табиат ҳодисалари ва жараёнларини ўрганиш ва улардан яшаш учун оқилона фойдаланиш асосида маънавий қадриятлар одамларнинг босқичма-босқич маданийлашуви ва ижтимоийлашуви асосида шакллана бошлади ва ривожлана бошлади.

Дастлабки даврларда таълим-тарбия ёшларга одоб-ахлоқ, одоб-ахлоқ, ота-оналарнинг яшаш учун табиатдан фойдаланиши, уй-рўзгорлиги, ўзаро муносабати ва табиати кўринишида шакллана бошлаган бўлса, билим доираси кенгайгани сари махсус ўқитувчиларга эҳтиёж пайдо бўлди, вужудга кела бошлади.

Кўп ҳолларда маълум бир қабила, халқ, миллат даражасидаги тарбия қоидалари мажмуи ҳақидаги тушунчалар алоҳида кишилар томонидан такомиллаштирилди. Бошланғич мактабларда гигиена таълими ва тарбиясининг асосий мақсади ўқувчиларни соғлиқни сақлаш бўйича бошланғич билимлар, зарур гигиена кўникма, малака ва компетенциялар билан қуроллантиришдан иборат.

IV синфда “Табиатшунослик” дарсида ўқувчининг кун тартибига тўғри риоя қилиш босқичлари: уйғониш, жисмоний тарбия, ювиниш, нонушта, мактабга бориш, тушлик қилиш, дам олиш, дарс тайёрлаш, ёрдам бериш босқичлари ҳақида маълумот бериш. уй ишлари билан, кечки овқат, дам олиш, ухлаш. Улар учун ажратилган вақтни боланинг ўзи белгилаши керак, кейин эса белгиланган вақт меъёрларини кўрсатиши керак.

Шахсий гигиена мавзусини: танани ва кийимни

тоза сақлаш, овқатланиш қоидаларига риоя қилиш, тишларни парвариш қилиш, шамоллаш ва юқумли касалликлардан эҳтиёт бўлиш, интерфаол усулларни қўллаш ва кўргазмали ва амалий машгулотлар билан боғлаш мақсадга мувофиқ.

Ўқитиш жараёни ўзаро боғлиқ бўлган қисмларни: предмет мазмунини, ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятини, фанни ўқитишни ва кўникмаларни эгаллаб олишни ўз ичига олади. Табиатшуносликни ўқитиш методикасининг вазифалари қаторига ўқув фани сифатида табиатшунослик мазмунини аниқлаш, ўқитиш методларини тадқиқ этиш, зарур ўқув жиҳозларини тайёрлаш киради.

IV синфда “Табиатшунослик” дарсларида “Одам танасининг тузилиши”. “Тери, скелет ва мускуллар, уларнинг вазифалари” мавзуларини ўтишда гигиеник таълим бериш имкониятлари кўп бўлиб, уни ўтишда интерфаол методлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Илғор педагогик тажрибани ифодаловчи яна бир мезон унинг юқори натижага эришиши учун замин ҳозирлашидир. Бунда ўқувчиларнинг билими ва тарбияланганлик даражаси ҳисобга олиниши зарур. Кўйилган баҳога ўтказилган тарбиявий тадбирларнинг сони эмас, уларнинг ўқитувчиларни инсон сифатида шаклланишига таъсирининг мезони сифатида қараш лозим. Бундан ташқари, илғор педагогик тажрибанинг қулайлиги ва тежамлилиги ҳисобга олиниш лозим. Чунки юқори натижага эришишда ўқувчилар ва ўқитувчиларнинг вақтини тежаш, уларни толиқтиришдан асраш ҳам муҳим.

Экологик таълимнинг долзарблиги мамлакатимиз табиати, экотизимлари, атроф – муҳитни беқарорлик ва издан чиқишдан асраш, аҳолининг экологик маданиятини ошириш, ушбу ўта жиддий, ҳаётий масалаларга аҳолининг барча қатламлари, айниқса, ёшлар ҳисса қўшиши зарурлиги билан белгиланди. IV синф

Ўқувчиларига “Табиатшунослик” фанини ўқитишда экологик тафаккурини ўрганиш, тадқиқ этиш жараёни ўз олдига бир неча вазифалар юклайди:

- ўқувчиларда экологик тафаккурни ривожлантириш педагогик муаммо эканини илмий-назарий асослаш;

- дунё экологик таълим-тарбия тизимини таҳлил қилиш ва самарали жиҳатларини миллий экологик таълим тизимига жорий этиш;

- ўқувчиларнинг экологик тафаккурига таъсир этувчи омилларни меъёрий ва ҳуқуқий мезонлар орқали аниқлаш;

- ўқувчиларнинг экологик компетентлигини ривожлантириш моделини такомиллаштириш, амалиётга татбиқ этишнинг педагогик шарт-шароитларини аниқлаш;

-ўқувчиларда экологик тафаккурни таркиб топтиришнинг методик тизимини фанлар интеграцияси ва инновацион технологиялар орқали такомиллаштириш;

-ўқувчиларда экологик тафаккур компетенциясини илмий-методик қўлланмалар тайёрлаш, уларни педагогик тажриба-синовдан ўтказиш, самарадорлик даражасини аниқлашдан иборат.

Гигиена билим ва кўникмаларини ўрганиш фақат ўқиш вақти билан чекланиб қолмасдан, балки синфдан ташқари машғулотларда ҳам яқунланади. Ўқувчилар билан дарсдан ташқари суҳбатлар, саломатлик масалалари, эргалабки тартиблар, шахсий ва жамоат гигиенаси, жисмоний машқларнинг аҳамияти ва бошқаларни муҳокама қилиш.

Таълим ва тарбия, бу икки тушунча бирлашганда, қушнинг қанотига ўхшайди. Қуш бир қанотсиз уча олмаганидек, ўқувчи ҳам уча олмайди. Синфдаги барча ўқувчиларнинг тарбияси ва тавсифи ҳар хил. Кучли психолог даражасига малакали педагоггина эриша олади. Ўқитувчи, энг аввало, ўқувчиларни

мустақил фикрлашга, энг яхши ахлоқий фазилатларга эга бўлишга, олган билимларини ҳаёт билан боғлай билишга, Ватан, унинг тарихи, маданияти, урф-одатлари, расм-русумлари, анъана ва удумларни ҳурмат қилиш, энг муҳими, ўқувчиларни ҳурмат қилишга ўргатди. Шахс, илмий дунёқараш, касбга қизиқиш, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва экологик маданият. топувчини тарбиялаш зарур.

Ўқитувчи ўз соҳасининг моҳир мутахассиси бўлиши, муаммоларга оқилона ечим топа оладиган, ўз устида доимий креатив ишлай оладиган, янгиликлар яратиши, ўқувчилари қалбидан муносиб ўрин эгаллаши зарур. Ўқувчиларнинг таълимдаги ютуқлари, асосан, ўқитувчилар томонидан ўқув жараёнида уларга берилган топшириқларнинг сифати, шунингдек, уларнинг касбий тайёргарлиги сифати билан баҳоланади.

IV синфда “Табиатшунослик” фани ижтимоий-маданий муҳит шароитига катта таъсир кўрсатади. Этник маданий тафовутлар нафақат турмуш тарзи, таомлари таркиби, эътиқодлари, урф-одатлари ва анъаналари билан, балки ота-оналарнинг фарзандларига бўлган муносабатида ҳам фарқланади. Инсон яшаш муҳитининг муайян тизими орқали атроф-муҳитни, атроф-муҳитнинг ўзига хослигини тушуниш ва қабул қилишга ўргатилади.

IV синфда “Табиатшунослик” фанини ўқитиш жараёнида ўқувчининг экологик тафаккурини шакллантириш шахсий камолотга ва ўз-ўзини ривожлантиришга, борлиқ барқарорлиги ва табиат уйғунлигини субъектив ҳис қилишига ёрдам беради.

Амалий методлар қўлланилиши ўқувчилар ретсепторлари ва эффективларининг жадал фаолияти билан боғлиқ. Амалий методлар ўрганилган материални чуқур тушуниб етишга, кўникма, малака ва компетенциялар ҳосил қилишга имконият яратади. Амалий методларни қўллашга ўқувчилар фаолияти-

нинг ўзи, билим манба саналади. Бундай усуллар сирасига оғзаки, ёзма машқлар, лаборатория ишлари, мактаб ер майдони, тирик табиат бурчагида, синфдан ташқари бажариладиган машгулотлар киради.

Ҳозирги вақтда инсониятнинг хўжалик эҳтиёжлари учун йилига дарйўлар сувнинг тахминан 13% идан фойдаланилади. Фан-техника ривож табиий захиралардан оқилона фойдаланиш ва атроф-муҳитни яхшилаш бўйича инсоният учун катта имконият тугдирди. Лекин бир вақтнинг ўзида табиий муҳитнинг анча ифлосланиши ва ёмонлашувига ҳам олиб келади. Табиатга зарарли моддалар ва бирикмаларнинг чиқариб ташланишидан ҳаво, тупроқ ва сувнинг физик, кимёвий ва биологик хусусиятлари ўзгарди. Бу ҳол табиийки, келажакда ўсимликлар, ҳайвонлар ва одам ҳаётига салбий таъсир кўрсатади.

Дарсларнинг уй вазифалари хусусан экспериментал тавсифдаги топшириқлар билан боғлиқлиги аниқ ва равшан. Ўқувчилар уйда унча мураккаб бўлмаган тажрибалар, кузатишлар ўтказадилар. Дарсдан ташқари ишлар уй ишларига қараганда мураккаброқ. Уларни амалга ошириш учун тегишли ўсимликлар, маҳсус асбоблар ва бошқа жиҳозлар талаб қилинади.

Экологик зарар инсон яшайдиган муҳит сифатининг ёмонлашишидир. Инсон узоқ вақтларгача табиатга битмас-туганмас манба сифатида қараб келган. Лекин ўзи табиатга таъсир этишининг салбий натижаларига дуч келиб, у аста-секин табиатдан оқилона фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг зарурлиги ҳақида ишонч ҳосил қила бошлади. XIX асрнинг охири XX асрнинг бошида инсон фаолиятида табиатни муҳофаза қилиш ҳақидаги тасаввур фақат айрим ҳайвон ва ўсимлик турларини, ноёб объектларини муҳофаза қилишгина ўз ичига олар эди.

Табиатни муҳофаза қилиш фақат биологик муаммо деб қаралар эди. Табиатни муҳофаза қилишнинг аниқ вазифаларидан бири табиатни ўзгартириш оқи-

батларини ва салбий натижаларининг олдини олиш йўллари аниқлашдан иборатдир. Табиий мажмуаларини ҳар тарафлама ва чуқур ўрганмасдан, уларнинг компонентлари ўртасидаги алоқаларини аниқламасдан ва ҳисобга олмасдан табиатни муҳофаза қилишдек мураккаб вазифани амалга ошириш мумкин эмас.

Атрофимиздаги табиат мавзусида, биринчидан учинчи синфгача олинган билимлар умумлаштирилади. Жойни аниқлаш мавзуси ўтилар экан, ўқувчилар экскурсия ва амалий машгулотлар пайтида горизонт чизиғи билан танишадилар. Агар мактаб атрофида текис, яйдоқ жой бўлмаса, ўқитувчи дарсда жадваллардан ёки кўрғазмали қуроллардан фойдаланиши мумкин.

Жойларнинг режаси, уларнинг шартли белгилари ҳақида тасаввурга эга бўлган ўқувчилар, харишта ҳақида оддий билимларга эга бўладилар. Унинг шартли белгиларини ўқийдилар, ундан, шунингдек, глобусдан юртимизнинг ўрнини топадилар, унинг юзасини, табиатининг ранг-баранглигини, жанубдан шимолга томон табиат ўзгариб боришини тушунадилар.

Демак, табиатни муҳофаза қилишнинг ҳозирги асосий вазифалари – табиий захираларни муҳофаза қилиш, қайта ишлаб чиқаришни ташкил этиш, табиий бойликлардан оқилона фойдаланиш, атроф-муҳитни ифлосланишдан сақлашдан иборат. Дунёда юзага келган қатор тенденциялар таълим-тарбиявий жараёнда оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш ўзгача тус олишига сабаб бўлмоқда. Мамлакатимизда мактабгача ёшидаги болаларни табиатга оид билимини оммавий ахборот воситалари асосида шакллантириш технологияларини такомиллаштириш масаласига долзарб муаммо сифатида қаралмоқда.

Экология бўлимини ўрганиш жараёнида III синфда ўтилган экология ҳақидаги тушунча ва билимлар

IV синфга келиб турли кўргазмали куруллар ёрдамида назарий усулдан амалий усулга ўтказилади. Табиатшунослик фанини ўрганишда кузатиш, экскурсия, тажриба, амалий ишлар етакчи ўрин тутади. Ўқувчиларни кузатиш усулларига ўргатиш, уларнинг натижаларини кундалик дафтарга белгилаш, улар асосида хулоса ва умумлашмалар чиқариш давом эттирилади.

Экологик тафаккур инсонлар, ижтимоий-маданий гуруҳлар ва давлат органларининг саъй-ҳаракатларини экологик мувозанатни сақлашга, маълум худудларнинг табиий бойликларини сақлашга, ер табиатини яхлит экотизим сифатида вақтинчалик истиқболда сақлашга йўналтиради.

Замонавий мураккаб экологик шароитларда масъулиятли қарорлар қабул қилиш учун инсон нафақат атроф-муҳитнинг турли соҳаларида чуқур билимга эга бўлиши, балки муайян ёки инқирозли экологик вазиятда ҳаракат қилиш қобилиятига эга бўлиши муҳим. Билим, тажриба, кадриятлар ва мойилликларга асосланган ва экологик компетенцияга эга бўлган инсоннинг бу қобилияти ҳар қандай экологик муаммоларни ҳал қилиш қобилиятини талаб қилади.

Кенгроқ маънода экологик компетенция инсоннинг маълум бир экологик вазиятдан самарали фойдаланиш учун тегишли билим ва ҳаракатларни қўллаш қобилиятига мос келади. Шундай қилиб, “экологик етуклик” тушунчаси кўп қиррали бўлиб, унинг мазмуни ва даражаси кўпгина омилларга боғлиқ: экология ва унга яқин фанларнинг ривожланиши, экологик маданиятнинг ҳолати, ижтимоий ва иқтисодий сабаблар, муайян ижтимоий-табиий шароитлар ва ўзаро таъсир тенденциялари. Табиат ва жамият, ва экологик салоҳиятнинг яна бир ўзига хос хусусияти унинг муайян экологик вазиятда ҳақиқий намоён бўлишидир.

IV синфда “Табиатшунослик” фанини ўқитишда экологик малакали бўлиш аввалдан олинган билим ва тажрибалар асосида аниқ экологик вазиятда моҳи-

рона ҳаракат қилиш. Экологик компетенция – бу бўлажак ўқитувчилар учун атроф-муҳитни сақлаш учун зарур бўлган ўзаро боғлиқ шахсий фазилатлар тўплами. Экологик компетенция – бу инсоннинг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик муаммоларни ҳал қилиш қобилияти, тайёрлиги ва тажрибаси.

Экологик компетенция – экология фанидан олинган назарий билим, амалий кўникма ва малакаларни кундалик ҳаётда учрайдиган амалий ва назарий масалаларни ечишда қўллаш қобилияти. Компетенция – соф касбий билим, кўникма, малака ва компетенциялар, ташаббускорлик, ҳамкорлик, гуруҳда ишлаш қобилияти, коммуникатив қобилият, реал баҳолай олиш, мантикий фикрлаш, ахборотни саралаш ва ундан фойдаланиш қобилияти.

IV синфда “Табиатшунослик” фанини ўқитишда экологик компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган таълим ўз шахсий, касбий ва ижтимоий фаолиятида олинган билим, кўникма, малака ва компетенцияларни амалий қўллаш компетенцияларини шакллантиришга қаратилган таълим. Табиатга муҳаббат катта ва мураккаб туйғу. У қалб ва онгнинг юксак соҳаларини қамраб олади ва инсон онгли руҳий ҳаётининг асосий жиҳати ҳисобланади. Бу туйғу кўп жиҳатдан ватанпарварликка мос келади.

Маълумки табиатшунослик дарслари катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлиб, ўқувчиларнинг ғоявий-сиёсий, меҳнат, ахлоқий, эстетик ва жисмоний тарбияси бирлигини таъминлайди. Айниқса, табиатшунослик дарслари илмий дунёқарашни шакллантириш учун бой материал беради. Шунга кўра, ўқитувчи ҳар бир табиатшунослик дарсига тайёрланишда дастурга ва методик курулларга таяниб, шу дарсда ўқувчиларда қайси асосий билим, уқув ҳамда кўникмалар шакллантирилишини, қандай тарбиявий ғоялар улар онгига етказилишини, дарс уларнинг идрок қизиқишларини ривожлантиришга қандай ёрдам кўрсатишини синчиклаб ўйлаб олиши керак.

Ёш авлодда табиатга меҳр-муҳаббат билан бирга юртга меҳр-муҳаббат ҳам кучайди. У тўғридан-тўғри болаликда, мактаб йилларида туғилади. Ўсиш ва камолот меҳр-муҳаббатни ҳис қилиш ва уни кучайтиришга олиб келади. Биологик таълим бутун ёш авлодни табиатга тўғри муносабатда бўлишга олиб келади: у нафақат табиат гўзаллигини идрок этиш, балки уни ҳимоя қилиш, асраш, табиий ресурсларни яратиш ва кўпайтиришга таъсирчан муҳаббатни тарбиялайди.

Ҳозирги вақтда табиий фанларда янги йўналиш – табиатшунослик кибернетикага асосланган, тирик организмлар тузилиши ва улардаги жараёнларга асосланган техник фан, биологияни физика ва техника билан боғловчи фан вужудга келди. Бундан кўрииб турибдики, IV синфда табиатшунослик ўқитиш политехник хусусиятга эга бўлиши, ёш авлоднинг ижтимоий фойдали ва самарали меҳнатдаги иштироки билан боғлиқ бўлиши керак. Бу боғланиш фермер хўжаликларида, ободонлаштиришда, янги фойдали қазилмалар, ўсимликларни излашда, доривор ўсимликларни йиғишда ва бошқа ижтимоий фойдали ишларда амалга оширилади. Бу назарий билимларни чуқурлаштиришга ёрдам беради ва табиат ва қишлоқ хўжалигига оид мактаб ўқувчиларига касб танлаш имконини беради.

IV синфда “Табиатшунослик” фанини ўрганиш меҳнатга меҳр ва ҳурмат, меҳнатни инсониятнинг барча моддий ва маънавий бойликлари манбаи сифатида эътироф этишда тарбиялашга кенг имкониятлар яратади. Мактабда табиатшунослик курсини ўрганиш тўғри йўлга қўйилса, ўқишни тугатгандан кейин ҳам мустақил равишда ахборот олиш орқали билимларни доимий равишда янгилаб туриш заруратини юзага келтиради ва ривожлантиради.

Замонавий одамнинг ҳаётини тирик табиат ҳақидаги илмий билимларсиз тасаввур қилиб бўлмайди, чунки унинг ҳаёти ўсимлик ва ҳайвонлар дунёси билан тўлиқ боғлиқ. Аммо ўсимликлар ердаги органик

ҳом ашё ва энергия манбаи ҳисобланади. Ҳайвонот дунёси, ўз навбатида, турли озиқ-овқат ва саноат хом ашёлари манбаи бўлиб хизмат қилади.

Табиий бойликлардан моҳирона фойдаланиш, уларни кўпайтириш халқ ва давлат фаровонлигини оширишга хизмат қилади. Тўғри амалга оширилган биологик таълим илмий дунёқарашни тарбиялашга имкон беради. Ўқувчилар табиатшунослик таълими бўлиш билан бирга табиат факт ва ҳодисаларини бир-бирига боғлаб, ҳаракат, ўзгариш ва ривожланиш ҳолатида тушунишни ўрганадилар.

IV синфда “Табиатшунослик” фанини ўрганиш ёш авлодга эстетик тарбия беришда кўп жиҳатдан ёрдам беради. Ажойиб манзара ёш қалбнинг камолотига шундай улкан тарбиявий таъсир кўрсатадики, педагогнинг таъсирини у билан солиштириб бўлмайди. Фанни ўрганишда эстетик тарбия бутун таълим жараёнининг таркибий қисми сифатида қаралади. Илмий идрогига эстетик идрок ва ҳиссиётлар киради.

Илм-фан инсон қалби ва онгига ижобий таъсир кўрсатиш учун барча имкониятларга эга. Табиатни идрок этиш уни яқиндан билган одамга катта қувонч бағишлайди. Эстетик тарбияни табиий воситалар билан таъминлаш ёш авлоднинг умумий эстетик тарбиясига ёрдам беради.

Буларнинг барчасига табиат қонунларини чуқур ва онгли равишда ўзлаштиргандагина эришиш мумкин. Ўқувчиларни 4 та кичик гуруҳга бўлиш ва ўқув топшириқларини сифатли мустақил бажаришга эришиш. Ўқитувчи ўқувчиларни гуруҳларга ажратади ва уларнинг фаолиятини қуйидаги вазифаларни мустақил бажаришга йўналтиради.

“Атроф-муҳит маданияти” бу билим, кўникма, кадриятлар ва табиатга нисбатан қарорлар учун жавобгарлик ҳисси. Шахсий атроф-муҳит маданиятининг асосий таркибий қисмлари: экологик билим, экологик тафаккур, экологик оқланган хатти-ҳаракатлар ва табиатга муҳаббат ҳисси. Экологик маданиятнинг шаклланиши атроф-муҳит таълим ва экологик таълимни англатади.

Ўрганишни бошлаш учун мактаб ёшидан керак, чунки бу вақтда сотиб олинган билимлар кучли эътиқодларга айланиши мумкин. Баъзи экологик маълумотномаларга эга бўлган ўқувчилар табиат билан эҳтиёткорлик билан боғлиқ бўлади. Келажакда бу минтақамизда ва умуман мамлакатда экологик вазиятни яхшилашга таъсир қилиши мумкин.

Ўрта таълим муассасаларида табиий фанлар томонидан тўпланган барча маълумотлар ва билимларни ўқувчиларга табиий равишда бериш мумкин эмас. Шунга кўра, улар орасида ўқувчиларнинг ёшига ва ўқитишнинг ҳозирги мақсад ва вазифаларига мос келадиган билим ўқув қўлланмасини танлаш керак. Танланган билим ўқув қўлланма давлат, жамият ва шахснинг умумий ўрта таълим муассасаларига бўлган эҳтиёжларини қондириши, жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва илмий ривожланишини ўзида акс эттириши, таълимда белгиланган мақсад ва вазифаларни амалга оширишга сафарбар бўлиши керак.

Бундан кўриниб турибдики, IV синфда табиатшунослик таълими политехник хусусиятга эга бўлиши ва у ёш авлоднинг ижтимоий фойдали ва самарали меҳнатдаги иштироки билан боғлиқ бўлиши керак. Бу боғланиш фермер хўжаликларида, ободонлаштиришда, янги фойдали қазилмалар, ўсимликларни излашда, доривор ўсимликларни йиғишда ва бошқа ижтимоий фойдали ишларда амалга оширилади. Бу назарий билимларни чуқурлаштиришга ёрдам беради ва табиат ва қишлоқ хўжалигига оид мактаб ўқувчиларига касб танлаш имконини беради.

Табиатни муҳофаза қилиш - инсон ва табиат ўртасидаги муносабатлар шакли, шунингдек, уни ўраб турган табиий муҳитни, жумладан, Ер атмосфераси, ўрмонлар ва сувларнинг мусаффолиги, ер ости бойликлари, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг хилма-хиллиги, табиий муҳитни сақлаш, тиклаш ва ундан оқилона фойдаланиш. ресурслар. чора-тадбирлар мажмуи.

Бошқача қилиб айтганда, табиатни муҳофаза қилиш табиий ландшафтларнинг муҳит ва ресурсларни

яратиш қобилиятини, уларнинг хилма-хиллигини, қайта тикланмайдиган ресурсларни сақлашни таъминлайдиган чора-тадбирлар тизимининг умумий ифодаси. Кейинги йилларда “табиатни муҳофаза қилиш” тушунчаси билан бир қаторда “атроф-муҳитни муҳофаза қилиш” ёки “атроф-муҳитни муҳофаза қилиш” тушунчалари ҳам кенг қўлланила бошланди.

IV синф ўқувчиларига “Табиатшунослик” фанини ўқитишда экологик тафаккурни ривожлантириш курси табиатшунослик фанининг турли соҳаларининг қисқартирилган баёни эмас, балки унинг методик танланган, мунтазамлаштирилган унсурлари. Материалнинг бундай берилиши шу билан изоҳланадики, бунда бошланғич синф ўқувчилари табиат тўғрисидаги фан асосларини фақат атроф – оламнинг жисм ва ҳодисаларини акс эттирувчи ҳамда улар ўртасидаги боғланишларни очиб берувчи дастлаб оддий табиий объектлар, кейин эса мураккаброғи билан изчил таништириб бориш жараёнида эгаллаб олишлари мумкин. Бу билан табиатшуносликни ўқитишда мунтазамлик тамойили амалга оширилади.

Экологик муаммолар глобал аҳамият касб этаётганини инобатга олиб, кейинги йилларда муҳим устувор вазифалар билан бир қаторда атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, экологик маданиятни юксалтириш, экологик таълим ва экологик маърифат масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мамлакатимиздаги умумтаълим мактаби, профессионал мактаби, академик лицей, коллеж ва техникумлар ўқув режаларига “Экология” мажбурий фан сифатида киритилмаган. Экологик таълим оилада, болалар боғчасида, умумтаълим мактабларида, олий ва олий таълимдан кейинги таълим муассасаларида босқичма-босқич амалга оширилади.

Табиат муҳофазасига оид масалалар табиатшуносликнинг деярли ҳамма бўлимларига дахлдор. Мавзунинг муҳим масаласи табиат муҳофазаси тўғрисидаги илгариги дарсларда баён қилинган айрим маълумотларни билдириш, табиат муҳофазаси

бўйича қандай тадбирлар амалга оширилаётганлигини ўқувчиларга кўрсатиш. Табиат муҳофазасининг маъноси ва аҳамиятини ўқувчиларга очиб бериб, ўқитувчи бу мавзунинг катта тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини эътиборда тутиши керак. Табиат фақат жамиятнинг моддий ҳаёти учун бойлик олиш манбаигина бўлиб қолмасдан, балки халқ маънавий бойлигининг асоси ҳам.

Ўқувчиларнинг атроф-муҳитга муносабатида мактаб экологик тарбиясининг ўрни катта. Ушбу таълим кичик синфларда “Аτροφимиздаги дунё” ва “Табиатшунослик” дарсларини ўрганишда бошланади. Бу дарслар орқали ўқувчиларнинг табиатда мавжуд бўлган ўзаро таъсирлар ҳақидаги тасаввурлари кенгайди ва улар асосида уларда экологик дунёқараш ва маданият, атроф-муҳитга, ўз саломатлигига масъулиятли муносабат шаклланади. Мактаб табиатшунослик курси ўқувчиларда табиатга қизиқиш уйғотиш, уни асраб-авайлаш, ахлоқий меъёрлар, қадрият йўналишларини шакллантириш ва ривожлантиришнинг объектив имкониятларига эга.

IV синфда “Табиатшунослик” курси ўзининг экологик йўналиши, экология муаммоларини очиб беришнинг сони ва чуқурлиги, уларни ҳал қилиш йўллари асосланиши бўйича бошқа фанларга нисбатан кўплаб устувор вазифаларга эга. Унда геоэкология ва табиатдан оқилона фойдаланиш назариясига асос бўлган жуда кўп ғоялар мавжуд.

Бу ғоялар табиатнинг бирлиги, унинг барча таркибий қисмлари ва жараёнларининг ўзаро боғлиқлиги, табиий комплекслар, географик қобик, моддаларнинг айланиши ва бошқа ғоялардир. Бундан ташқари, табиатшунослик курси табиатдан оқилона фойдаланиш назарияси ва амалиёти билан бевосита боғлиқ бўлган кўплаб тушунчаларни, яъни антропоген ландшафтлар, глобал экологик муаммолар, табиий ресурсларга антропоген таъсирлар, табиатдан оқилона фойдаланишнинг асосий тамойиллари ва бошқа тушунчаларни ўз ичига олади. IV синфда “Та-

биатшунослик” фани бўйича дастурларнинг барча бўлимларида экологик режанинг қуйидаги масалаларига эътибор берилади.

- инсоният ва табиатнинг ўтмишдаги ва ҳозирги ўзаро таъсири;

- инсон хўжалик фаолиятининг литосфера, гидросфера, атмосфера ва биосферага таъсири, уларни муҳофаза қилиш чора-тадбирлари;

- тупроқдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш бўйича инсон фаолияти ва бошқалар.

IV синфда “Табиатшунослик” глобал, минтақавий ва маҳаллий миқёсда экологик муаммоларни тадқиқ қилиш ва ҳал этишга қодир фундаментал фанлардан бири ҳисобланади. Бугунги ўқувчилар, яъни юртимиз келажакда бўлган ёш авлод ана шу муаммоларни ҳал этишда фаол иштирокчи бўлиши керак. Бу жараёнда педагогларнинг ўрни катта.

Экологик таълим жараёни табиатшунослик фани ўқитувчисидан ўз фанини чуқур билиш, уни ўқитишда моҳир уста, замонавий инновацион технологияларни мукамал эгаллашни талаб этади. Ўқитувчи ўқувчиларга бериладиган экологик таълим мазмуни ва ҳажмини белгилашда маълум дидактик тамойилларга амал қилишни билиши керак.

Ўқувчилар дарс давомида олган назарий экологик билимларини синаб кўришлари, уни амалга ошириш учун кўникма, малака ва компетенцияларни эгаллашлари, кўрилган муаммо юзасидан ўзларига тегишли хулосалар чиқаришлари керак.

Бугунги кунда умумтаълим мактабларининг IV синф ўқувчилари “Табиатшунослик” фани, жамият ва табиатнинг ўзаро боғлиқлиги, табиий ландшафтлар, жараён ва ҳодисалар, ернинг табиий ландшафти, табиатдан оқилона фойдаланиш ҳақида фикр юрита олишлари керак. Бу ердаги глобал экологик муаммолар, табиатни қадрлаш ва муҳофаза қилиш учун билимга эга бўлиши керак.

Табиатшунослик фани ўқитувчиси экологик муаммоларнинг юзага келиши ва ўзгаришини иқтисодий

ва ижтимоий нуқтаи назаридан таҳлил қилиш қоби-
лиятига ҳам эга бўлиши керак. Бу жараёнларнинг
жаҳон ва миллий иктисодиётга салбий таъсирини,
ҳар бир ўқувчи оиласига таъсирини кичик деталлар-
да бўлса-да, тушунтириш ўқувчининг атроф-муҳит
хулқ-атвори ва маданияти қоидаларини тушунишига
яхши таъсир қилади.

Экологик тарбияни оиладан бошлаш керак. Бун-
дай ҳолда, ота-оналар экологик саводхон бўлиши
керак. Болалар боғчаси, мактаб, олий таълим муас-
сасаларида узлуксиз экологик таълимни йўлга қў-
йиш мақсадга мувофиқ. IV синфда табиатшунослик
ўқитувчиси экологик таълим жараёнида ўқувчиларга
табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонуниятлари,
уларнинг ўзаро алоқадорлиги, экологик муаммолар-
нинг келиб чиқиш сабаблари асосида содир бўлади-
ган ҳодисаларни тушунтириб беради.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси-
нинг 2019 йил 27 майдаги 434-сон “Ўзбекистон Рес-
публикасида экологик таълимни ривожлантириш
Концепцияси”га мувофиқ, атроф-муҳитни муҳофаза
қилиш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгилан-
ган вазифаларни сўзсиз амалга ошириш. Ўзбекистон
Республикасини 2017-2021 йилларда ривожланти-
ришнинг 5 та устувор йўна-лиши, республика ху-
дудларида экологик муаммоларни ҳал этиш бўйича
таълим тизимини жорий этишга ҳисса қўшиш, ёш
авлоднинг экологик саводхонлигини ошириш, шакл-
лантириш ва ривожлантириш. Экологик онг ва эко-
логик маданият, экологик таълим – тарбиявий жара-
ёни самарали таъкил этиш.

Экологик таълимнинг долзарблиги мамлақати-
миз табиатини, экотизимларини, атроф-муҳитини
беқарорлик ва издан чиқишдан асраш, аҳолининг
экологик маданиятини юксалтириш, аҳолининг бар-
ча қатламларини қамраб олган ушбу ўта жиддий ва
ҳаётий масалаларга ҳисса қўшиш зарурати билан
белгиланди, айниқса, IV синфда “Табиатшунослик”
фанини ўқитишда ўқувчиларнинг экологик компе-

тенциясини ўрганиш ва тадқиқ қилиш жараёни бир
қанча вазифаларни ўз ичига олади:

- бошланғич синф ўқувчиларида экологик компе-
тенцияни ривожлантириш педагогик муаммо экан-
лигини илмий-назарий асослаш;

- жаҳон экологик таълим тизимини таҳлил қилиш
ва унинг самарали томонларини миллий экологик
таълим тизимига жорий этиш;

- меъёрий-ҳуқуқий мезонлар орқали ўқувчилар-
нинг экологик компетенциясига таъсир этувчи омил-
ларни аниқлаш;

- бошланғич синф ўқувчиларининг экологик
компетенциясини ривожлантириш моделини тако-
миллаштириш, уни амалга оширишнинг педагогик
шартларини аниқлаш;

- фанлар ва инновацион технологиялар интегра-
цияси орқали ўқувчиларда экологик компетенция-
ни шакллантиришнинг методик тизимини такомил-
лаштириш;

- ўқувчиларнинг экологик маданияти компетенси-
яси бўйича илмий-методик қўлланмалар тайёрлаш,
педагогик тажрибалар ўтказиш ва уларни тажри-
ба – синовдан ўтказиш, самарадорлик даражасини
аниқлаш.

Ота-боболаримизнинг “Дунё тақдири экологик
тарбияга боғлиқ” деган гаплари бежиз айтилмаган.
Чунки экологик тарбия бугунги куннинг долзарб ма-
салаларидан бири бўлиб, аслида табиат унсурларига
сиғиниш дастлаб ибтидоий диний тасаввур сифа-
тида шаклланган бўлса, кейинчалик зардуштийлик
ва бошқа таълимотларда ўз ифодасини топди. Зар-
душтийлар ҳам ўз маросимларида табиатнинг тўрт
унсури – куёш, сув, ер ва ҳавони улуғлаганлар ва
уларни дунёдаги энг муқаддас нарса деб билишган.

Имом Бухорий, Имом ат-Термизий, Баховуддин
Нақшбанд, Хўжа Аҳмад Яссавий, ал-Хоразмий,
Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, ибн Сино,
Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Захириддин Мухаммад
Бобур каби буюк аждодларимиз қатта ҳисса қўшган

миллий маданиятимизни ривожлантиришда миллий ифтихорга айланганлар. Улар экология фани пайдо бўлгунга қадар табиат ва унинг мувозанати, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табиатни эъзозлаш ҳақида кимматли фикрларни айтганлар.

Экологик таълим жараёни табиатшунослик фани ўқитувчисидан ўз фанини чуқур билиш, уни ўқитишда моҳир уста, замонавий инновацион технологияларни мукамал эгаллашни талаб этади. Ўқитувчи ўқувчиларга бериладиган экологик таълим мазмуни ва ҳажмини белгилашда маълум дидактик тамойилларга амал қилишни билиши керак.

Ўқувчилар дарс давомида олган назарий экологик билимларини синаб кўришлари, уни амалга ошириш учун кўникма, малака ва компетенцияларни эгаллашлари, кўрилган муаммо юзасидан ўзларига тегишли хулосалар чиқаришлари керак. IV синфда “Табиатшунослик” фани бўйича дастурларнинг деярли барча бўлимларида экологик масалалар мавжуд. Экологик таълим ва тарбия учун география курсини 3 босқичга бўлиш мумкин:

1. IV синфда “Табиатшунослик” курси табиатдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш, тирик табиат объектлари билан ўзаро муносабатларнинг муайян меъёр ва қоидаларини ўзлаштиришга бағишланган бўлиб, ўқувчилар Ер ҳақидаги асосий тушунчалар ҳақида маълумот оладилар. Табиатшунослик қобиғи билан шаклланади, яъни бир бутун сифатида шаклланади.

IV синфда “Табиатшунослик” фанидан ҳар бир бўлимни ўрганиш жараёнида экология дарсларини ўтказиш мумкин. Ўқувчиларнинг ёшини ҳисобга олган ҳолда, экологик билимларни турли материаллар: экологик эртақлар, дostonлар, кўшиқлар, афсоналар орқали бериш мумкин.

2. Табиий география фанидан сабаб-натига муносабатларини очиб бериш бўйича тадқиқот фаолиятининг предметли билим, кўникма, малакам ва компетенциялар тизимини шакллантириш, IV синф.

У ўзлаштирилган билимлардан таниш вазиятда фаол фойдаланиш, таққослаш ва умумлаштириш, сабабни топиш, оқибатларни башорат қилиш, хулосалар чиқариш ва бошқаларни ривожлантиришни ўз ичига олади. Фаолиятнинг устувор тури – бу билим тури бўйича тизимли билимларни излаш.

“Материклар ва океанлар табиий географияси курси”нинг IV синф ўқувчиси инсоннинг табиатга ижобий ва салбий таъсири ҳақида фикр юрита оладиган, атроф-муҳитнинг инсон таъсирида содир бўлаётган турли ўзгаришларини идрок эта оладиган даражага етади. Океанлар ва қитъаларнинг табиий географиясини ўқитиш ўқувчиларни глобал фикрлашга ундайди. Ўқитувчи экологик йўналтирилган дарсларни танлайди ва уларни тақвим-мавзуй режалаштиришга киритади.

“Экологик таълим” атамаси “экологик таълим” деб талқин қилиниб, табиатшунослик – экологияни ўрганиш билан боғлиқ экологик муаммоларни ҳал қилиш учун таълимни белгилаш учун асос бўлди. Экологик таълимнинг 4 та асосий мақсади шакллантирилган:

- 1) билишни ўрганиш;
- 2) амалий ўрганиш;
- 3) биргаликда яшашни ўрганиш;
- 4) бўлишни ўрганиш.

Экологик компетенция – бу экология соҳасидаги назарий билимлар, амалий кўникмалар ва касбий фаолият тизимида маълум бир функцияни бажарадиган муайян шахсий фазилатларни бирлаштиришга асосланган мураккаб тизим объекти, бу эса экологик жиҳатдан етарли даражада экологик хатти-ҳаракатларга тайёр бўлишга олиб келади.

Табиатшуносликни ўқитиш методикаси ўқитувчининг дарсга тайёрланиши-дан тортиб ўқув материалини ўзлаштириш натижаларини, жумладан, синфдаги ва мактабдан ташқари ишларни ҳисобда олишгача барча ўқитиш жараёнини ўз ичига олади. Ўқитиш амалиётини ҳар томонлама ўргатиш ва

натижаларни кейин креатив умумлаштириш асосида ўқитишнинг муайян қонуниятлари белгиланади ҳамда уни янада яхшилаш бўйича тадбирлар ишлаб чиқилади.

Мотивация ва қиймат компоненти ташқаридан амалга оширилиши керак бўлган ижтимоий меъёрлар, талаблар, тақиқлар шаклида шаклланади. Мутахассисларни касбий тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни амалга оширувчи таълим муассасаларининг профилига мувофиқ атроф-мухитни муҳофаза қилиш, экологик хавфсизлик ва табиатдан оқилона фойдаланиш бўйича ўқув фанларини ўқитиш таъминланиши керак. Олий таълим муассасалари даражасида бу вазифа тизимли тавсифга эга эмас (намунавий дастурларнинг айрим мавзуларининг экологияси, синфдан ташқари ишлар, экскурсиялар), шунингдек, музейлар, кутубхоналар, айниқса, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар, ҳайвонот боғлари, ботаниканинг ўқув фаолияти орқали, боғлар ва бошқаларни бажариш мумкин.

“Табиатшунослик” фанини ўқитишда IV синф ўқувчиларининг экологик компетенцияларини шакллантириш жараёнида қуйидаги ташкилий шакллардан фойдаланилади:

- оммавий (конференциялар, олимпиадалар, танловлар, кўргазмалар, мавзули ҳафталар);
- гуруҳ (ҳар хил шаклдаги дарслар, тақдимотлар, амалий машғулотлар, ўйинлар, экскурсиялар);
- шахсий (маслаҳат, суҳбатлар).

Педагогик тажриба мисолида экологик компетенцияларни шакллантириш бўйича машғулотларга мисоллар: Тизимда “Ўсимликларнинг экологик гуруҳлари хусусиятлари” мавзусида дарс ўтказилади. Унда “атроф-мухит омиллари” тушунчаси ва уларнинг турлари ёритилган, ўсимлик гуруҳлари номлари ёруғлик, иссиқлик, сув каби жонсиз табиатнинг турли омиллари билан боғлиқ ҳолда ўрганилади ва ўсимликларнинг тегишли мисоллари кўриб чиқилади.

Бутун Ўзбекистонда “Чиқиндидан озодлик” деб номланган экологик дарс тайёрланмоқда, унда ўқувчилар эколдер вазифасини бажаради. Дарснинг мақсади – бўлажак ўқитувчиларда исрофгарчиликка нисбатан масъулиятли муносабатни шакллантириш ва кундалик ҳаётда исрофгарчилик муаммосини ҳал этишда амалий чоралар кўришдан иборат.

Дарс давомида “табиий ресурслар” ва “нарсаларнинг ҳаёт айланиши” тушунчалари очиб берилади, бошланғич синф ўқувчилари ҳаёт айланиш жараёнининг ҳар беш босқичи билан танишадилар. Бошланғич синф ўқувчилари учун қайта ишлаш ҳисоботи чиқиндилар муаммосини ҳал қилишнинг асосий усулларида бири сифатида тақдим этилади. Шундан сўнг, бошланғич синф ўқувчилар чиқиндиларни қайта ишлаш вариантларини тақлиф қилишади.

Экологик тафаккурни шакллантиришда мактаб алоҳида ўринга эга. Мактабларда ҳар бир синф кесимида олиб борилаётган биология дарсларида, шу билан биргаликда синфдан ташқари машғулотлар, амалий машғулотлар, экскурсия ҳамда синф соатлари дарсларида экологик онгни шакллантиришда асосий аҳамият касб этади.

Дарс натижаси бошланғич синф ўқувчиларни экологик ҳаракатларда иштирок этишга ундаш, уй вазифаси эса экологик плакатлар яратишдир. Олий таълим муассасаларида Халқаро қушлар кунига бағишланган ва қушларни ҳимоя қилишга қаратилган “Қушларни ҳимоя қиламиз” ижодий кўргазмаси ташкил этилади. Кўргазмада “Қизил китоб”га киририлган ноёб турлар, йўқолиб кетган ва майда турлар ҳамда шаҳар флораси вакиллари ўрин олган. Кўргазма давомида инсон фаолиятининг атроф-мухитга таъсири кўриб чиқилади.

Шаҳарни кўкаламзорлаштириш кунига бағишланган “яшил қўллар” аксиясида иштирок этишни истаган барча ўқувчилар. Ўқувчилар шаҳар аҳолисига олдиндан тайёрланган флаерларни тақдим этадилар, уларни аксия мақсади ҳақида хабардор қиладилар.

Ҳар бир бундай экоаксия 100 нафар шаҳар аҳолисининг эътиборини тортади. Ҳар йили барча олий таълим муассасалари қоғоз йиғиш “қоғоз” аксиясида қатнашадилар. Ёзиш вақтида у 1000 кг дан ортиқ юк йиғиб, дарахтларни сақлаб қолиши мумкин.

Тажрибалар атроф – оламни билиб олишнинг қизиқарли ва самарали методидир. Улар илмий дунёқарашни шакллантириш, кузатувчанлик, мантиқий тафаккур ва нутқни ривожлантиришда катта аҳамиятга эга. У дунёнинг моддийлигини, уни идрок қилиб олиш мумкинлигини тасдиқловчи ҳар хил жисмларнинг хоссаларини билиб олишнинг чинакам илмий методи.

Тажрибалар мавҳум тушунчаларни аниқ тушунчаларга айлантиришда болаларга яқиндан ёрдам беради. Масалан, улар фақат тажриба жараёнидагина термометрнинг симоб устуни ҳароратнинг ўзгаришига қараб кўтарилиши ва пасайишига ишонч ҳосил қиладилар. Фақат тажрибагина сувнинг бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишини кўрсатади.

Оддий тажрибалар ўқувчилар томонидан уй шароитларида ўқув-тажриба майдонида ёки тирик табиат бурчагида мустақил бажарилади. Мураккаброк тажрибаларни ўқитувчи дарсда намойиш қилади. Шунинг эса тутиш керакки, мазмуни жиҳатидан энг оддий тажриба фақат билим бериши билангина эмас, балки кузатиш жараёнини фаҳмлашга, унинг натижаларини таърифлашга ёрдам бериши билан ҳам қимматли.

ХУЛОСАЛАР

1. Табиатшунослик дарсларида ўқувчилар дастурга мувофиқ, ўқитувчи раҳбарлигида назарий билимлар, амалий ўқув ва кўникмалар оладилар. Ўқитувчи материални ўқувчиларга тушунарли баён қилиб, хилма-хил ўқув, кўргазмалар қуроллардан фойдаланиб, зарур тушунтиришлар беради, ўқувчиларга дарслик билан мустақил ишлаш, оз билимларидан амалда фойдаланиш ўқувларини сингдиради.

2. Табиатшунослик ўқитишнинг асосий шакли - дарсларга қoшимча ҳолда мактаб амалиётида ўқитувчининг ўқувчилар билан олиб бориладиган ўқув ишларининг бошқа шакллари тарихан вужудга келгани Методик жиҳатдан тўғри ташкил этилган ўқитиш жараёнида шу ўқитишнинг барча шакллари асосий шакл - дарс билан ўзаро боғлиқ. Улар табиат ҳақидаги тушунчаларни, дунёқарашни, тафаккурни, амалий кўникмаларни ривожлантиради.

3. Табиатшунослик дарслари ўқувчиларнинг ақлий жиҳатдан ривожланиши учун, жумладан, тафаккурнинг ривожланиши учун бой материал беради. Тил ва тафаккур ажралмасдир, тилсиз инсон тафаккурининг, тафаккурсиз тилнинг болиши мумкин эмас. Ўқувчилар табиат жисмларининг номларини атаб, улар тўғрисида оз фикр-мулоҳазаларини изҳор қилиб, шу нарсаларни идрок қиладилар ва уларга оз муносабатларини кўрсатадилар.

4. Табиатшуносликни ўқитишда илмийлик принципи ҳозирги замон фанида қатъий қарор топган принципларни ўқувчиларга ўзлаштириш учун тақлиф этилишини назарда тутати.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Белская Й.М., Григорянс А.Г. Фанни ўқитиш. -Тошкент, 2000.
2. Нуриддинова М.Л. Фанни ўқитиш методикаси: метод ва шакллар. – Самарқанд, 2003.
3. Нуриддинова М.Л. Фанни ўқитиш методикаси: тарих ва назарий асослар. – Самарқанд, 2003.
4. Турсунов Қ.М., Нуриддинова М.Л. Бошланғич синфларда экологик таълим асослари. – Самарқанд, 2003.
5. Хўжаназаров О.Е., Ёқубжонова Ш.Т. Экология ва табиатни муҳофаза қилиш. -Тошкент, 2018.
6. Аvezов Ш. Қишлоқ мактабларида ўлкашунослик фаолияти жараёнида юқори синф ўқувчиларини экологик тарбиялаш. Пед.фан.ном. дисс. -Тошкент, 2005.
7. Ниғматов А. “Экология ҳуқуқи” (академик ва касб-хунар коллежлари учун ўқув қўлланма). -Т., 2003.
8. Тўтаев А. Экология. -Тошкент: “Ўқитувчи”, 2000.
9. Аллаёров Р.Х., Абдухолиқов Қ.А., Эргашбоева М.Т., Усмонхўжаева М.А., “География ва география таълимидаги муаммолар” конференцияси. -Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2018.
10. Ҳамидов Ҳ., Ҳожиматов А. ва бошқалар. “Экологик маданият ва маънавият”. -Тошкент: Зухра барака бизнес, 2018.
11. Мелникова Э.В. Лойиҳа-тадқиқот фаолияти орқали ўқувчиларнинг экологик компетенцияларини шакллантириш // Ёш олим, 2015.
12. Аvezов Ш., Сайдаматов Ф. ва Аллаберганов Х. “Педагогика” журнали. – 2019. -4-сон. -Б. 17-18.
13. Жилбоев Ж.О. Бўлажак мутахассисларнинг экологик компетенциясининг долзарблиги тўғрисида // Фундаментал тадқиқотлар, 2014.
14. Жилбоев Ж.О. Бўлажак мутахассисларнинг экологик компетенциясининг долзарблиги тўғрисида / Асосий тадқиқотлар, 2014.

15. Ҳайдаров Қ.Х., Нишонова С.А. Табиатшунослик асослари ва болаларни табиат билан таништириш. -Тошкент: “Ўқитувчи”, 1992.

16. Нуриддинова М. Фанни ўқитиш методикаси. -Тошкент: “Ўқитувчи”, 2000.

17. Анапияев Ф. Компетенция ёндашувига асосланган Давлат таълим стандартлари, 2017.

18. Мелникова Э.В. Лойиҳа-тадқиқот фаолияти орқали ўқувчиларнинг экологик компетенцияларини шакллантириш // Ёш олим, 2015.

19. Аллаёров Р.Х., Абдухолиқов Қ.А., Эргашбоева М.Т., Усмонхўжаева М.А., “География ва география таълимидаги муаммолар” конференцияси. -Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2018.

20. Нуриддинова М.И. Табиий фанларни ўқитиш методикаси. -Тошкент: “Чўлпон”, 2005.

21. Бахрамов А., “Табиатшунослик”. Дарслик IV синф. -Тошкент: “Шарқ”, 2014.

22. Григорянс А.Г. Табиатшунослик фанидан дарс бериш. -Тошкент., 2001.

23. Пакулова В.М., Кузнецова В.И. “Фанни ўқитиш методикаси”. – Тошкент: “Маърифат”, 2005.

24. Нуриддинова И. “Табиатшунослик ўқитиш методикаси”. - Тошкент, 2005.

25. Петросова Р.А., Голов В.П., Сивоглазов В.И. Бошланғич синфларда табиатшунослик ва экологик таълим фанларини ўқитиш методикаси. - М., 2000.

26. Қодиров М.К., Нормуродов З.Н., Ҳайдаров Х.Қ., Мардонов Э.М. Бошланғич синф ўқувчиларида атроф-муҳит ҳақидаги тасавурларни шакллантириш. - Самарқанд: “СамДУ”, 2019.

27. Бахромов А, Шарипов Ш, Набиева М. Табиатшунослик. -Тошкент, 2019.

28. Тиллабоева М. ва бошқалар. “Табиатшунослик” ўқитувчилар учун илғор педагогик ва ахборот коммуникация технологияларини жорий этиш бўйича услубий қўлланма. -Тошкент, 2016.

29. Нуриддинова М.И. Табиий фанларни ўқитиш методикаси. -Тошкент: “Чўлпон”, 2005.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
IV синфда табиатшуносликка доир тушунчаларни ўзлаштиришда фанлараро алоқадорлик.....	5
Фойдаланилган адабиётлар.....	19

С. Р. ДЎСТОВ

IV СИНФДА ТАБИАТШУНОСЛИККА ДОИР ТУШУНЧАЛАРНИ ЎЗЛАШТИРИШДА ФАНЛАРАРО АЛОҚАДОРЛИК

Услубий қўлланма

Мухаррир *Б. Худойбергенов*
Бадий мухаррир *А. Худойбердиев*
Техник мухаррир *Б. Ирисбоев*
Мусаххих *З. Ирисбоева*
Сахифаловчи *О. Абдурахманова*

Лиц. АІ № 111. Босишга 7.11.2018 йилда рухсат этилди.
Бичими 84x108 ¹/₃₂. Ҳажми 2,2 б. т.
Адади 350 нусха. Шартнома № 03/05. Буюртма № 08.

«ADAD PLYUS» МЧЖ босмахонаси.
Тошкент ш., Бунёдкор кўчаси, 28 уй.

ISBN-978-9943-22-316-5

9 789943 223165